

با رویکرد زبانشناختی_ فرهنگی تحلیل توپونیم شهر " توپ آغاج " بیجار گروس

چکیده:

علم اتیمولوژی و شاخه آن توپونیم و ائتونیم نقش اساسی در بررسی تاریخ و مدنیت منطقه دارد. از دیگر کاربردهای این علم زدودن غبار جعل و تحریف از اماکن تاریخی و باستانی می باشد. شهرستان بیجار در منطقه تاریخی گروس در منتهی الیه جنوبی سرزمین آذربایجان، مسکن ترکانی است که به شیوه خاص صحبت می نمایند.

مقاله پیش رو سعی دارد در وهله اول نسبت به ارائه شناخت کلی و مختصر از توپونیم (جای- نام) های جهان ترک و حوزه توپونیمیک زبان ترکی در گستره بیجار گروس اقدام نماید. در وهله ثانی سعی دارد تطبیق موردی برخی از توپونیم های تاریخی ترکان گروس با توپونیم های دنیای ترک طی ادوار مختلف تاریخی را بررسی نماید. و در نهایت نسبت به طرح مساله ی " ارائه ی تحلیل زبانشناختی و فرهنگی در خصوص توپونیم شهر " توپ آغاج " با انطباق توپونیم های متعدد، مشابه و معادل با آن در حوزه جغرافیایی ترکان ایران اهتمام نماید.

واژگان کلیدی: جهان ترک، بیجار، گروس، توپ آغاج، توپونیم، ائتونیم

خلیل مختاری نیا

ایمیل:

kmo198395@gmail.com

وابستگی:

محقق تاریخ و فرهنگ ترکان

استناد (آپا): مختاری نیا، خ. تحلیل توپونیم شهر " توپ آغاج " بیجار گروس با رویکرد زبانشناختی_ فرهنگی.

ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - جلد ۰۱، شماره ۰۲، زمستان ۱۴۰۲ - ۳۰۴۱

۸۶۹۰ شاپا.

Khalil Mokhtari Nia

email:

kmo198395@gmail.com

Affiliation:

Researcher of Turkish history
and culture

Analysis of the Toponym of the City Top Aghaj by Bijar Garos with Cultural-Linguistic Approach

Abstract:

The science of etymology and its branch of toponyms and ethnonyms plays an essential role in the study of the history and civilization of the region. Another application of this science is to remove the dust of forgery and distortion from historical and ancient places. Bijar city in the historical region of Garos, in the southern tip of Azerbaijan, is home to Turks who speak in a special way.

The following article tries to provide a general and brief understanding of the toponyms (place-names) of the Turkish world and the toponymic domain of the Turkish language in the area of Bijar Gaross. In the second place, it tries to compare some of the historical toponyms of Garos Turks with the toponyms of the Turkic world during different historical periods. And finally, he should pay attention to the issue of "presenting a linguistic and cultural analysis regarding the toponym of the city "Top Aghaj" by adapting numerous toponyms, similar and equivalent to it in the geographical area of the Turks of Iran.

Key words: Jahan Turk, Bijar, Gaross, Top Aghaj, Toponym, Ethnonym

CITATION (APA): Mokhtari Nia, Kh. Analysis of the Toponym of the City Top Aghaj by Bijar Garos with Cultural-Linguistic Approach. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 01, number 02, winter 2024, ISSN: 3041-8690.

Halil Mokhtari Nia

e-posta:

kmo198395@gmail.com

Üyelik:

Türk tarihi ve kültürü
araştırmacısı

Bicar Gerus'un Top Ağac Şehrinin Toponiminin Kültürel-Dilsel Yaklaşımına Analizi

Özet:

Etimoloji bilimi, onun yer adları ve etnonimler dalı, bölgenin tarihi ve medeniyetinin incelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bilimin bir diğer uygulaması da tarihi ve antik mekânlardaki sahtecilik ve tahrifatın tozunu temizlemektir. Azerbaycan'ın güney ucundaki tarihi Gerus bölgesindeki Bicar şehri, özel bir dille konuşan Türklere ev sahipliği yapıyor.

Aşağıdaki makale, Bicar Gerus bölgesindeki Türk dünyasının toponimleri (yer adları) ve Türk dilinin toponimik alanına ilişkin genel ve kısa bir anlayış sağlamaya çalışmaktadır. İkinci olarak Bicar Gerus Türkleri'ne ait bazı tarihsel yer adları ile farklı tarihsel dönemlerdeki Türk dünyasının yer adları karşılaştırılmaya çalışılmaktadır. Ve son olarak Top Ağac şehrinin toponiminin, İran Türkleri'nin coğrafi bölgelerinde ona benzer ve eşdeğer çok sayıda toponime uyarlayarak dilsel ve kültürel bir analiz ortaya koyması konusuna dikkat edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Cihan Türk, Bicar, Gerus, Top Ağac, Toponim, Etnonim

CITATION (APA): Mokhtari Nia, H. Bicar Gerus'un Top Ağac Şehrinin Toponiminin Kültürel-Dilsel Yaklaşımına Analizi. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 01, sayı 02, kış 2024, ISSN: 3041-8690.

Xəlil Mokhtari Nia

e-poçt:

kmo198395@gmail.com

Mənsubiyyət:

Türk tarixi və mədəniyyəti üzrə
tədqiqatçı

Bicar Qəros bölgəsi Top Ağac şəhərinin toponiminin mədəni- lingvistik yanaşma ilə təhlili

Xülasə:

Etimologiya elmi, onun toponimlər və etnonimlər qolu regionun tarixi və sivilizasiyasının öyrənilməsində mühüm rol oynayır. Bu elmin digər tətbiqi tarixi və qədim yerlərdən saxtakarlıq və təhrif tozunu çıxarmaqdır. Azərbaycanın cənub ucunda yerləşən tarixi Qərus bölgəsindəki Bicar şəhəri özünəməxsus şəkildə danışan türklərin yaşadığı yerdir.

Aşağıdakı məqalədə türk dünyasının toponimləri (yer adları) və Bicar Qərus ərazisində türk dilinin toponimik sahəsi haqqında ümumi və qısa məlumat verilməyə çalışılır. İkinci yerdə Qərus türklərinin bəzi tarixi toponimlərini müxtəlif tarixi dövrlərdə türk dünyası toponimləri ilə müqayisə edilməyə çalışılır. Və nəhayət, Top Ağac şəhərinin toponimi ilə bağlı İran türklərinin coğrafi məkanlarında ona oxşar və ekvivalent olan çoxsaylı toponimləri uyğunlaşdıraraq dil-mədəni təhlilin təqdim edilməsi məsələsinə diqqət yetirilir.

Açar sözlər: Cahan Türk, Bicar, Qərus, Top Ağac, toponim, etnonim

CITATION (APA): Mokhtari Nia, X. Bicar Qəros bölgəsi Top Ağac şəhərinin toponiminin mədəni-lingvistik yanaşma ilə təhlili. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 01, nömrə 02, qış 2024, ISSN: 3041-8690.

سابقه تحقیق:

در خصوص توپونیم های بیجار گروس مخصوصا حوزه ترکان گروس [به استثنای سلسله مقالاتی که در فصلنامه تخصصی اینجی دنیزیم بین سالهای ۱۳۹۵-۱۳۸۹ چاپ و منتشر شده] تاکنون تحقیقات علمی و دانشگاهی صورت نگرفته است. آنچه که در افواه و حافظه عمومی و صفحات روزنامه ها و هفته نامه ها در خصوص جای_نام های حوزه مورد پژوهش مطرح شده است عمدتا ترجمه تحت اللفظی و یا معنا و مفهوم سطحی و ظاهری توپونیم های بیجار گروس می باشد که فاقد وجاهت علمی و آکادمیک است؛ ولی در حوزه جغرافیایی ترکان ایران و حوزه جهان ترک کتب، مقالات و مطالب زیادی در خصوص توپونیم ها و اتنوتوپونیمهای دنیای ترک وجود دارد. در ترکیه، قزاقستان، اوزبکستان، جمهوری آذربایجان و حتی کشور افغانستان کتب معتبر و تز دکترای بسیاری از دانشگاه های مشهور این کشورها درخصوص توپونیم های جهان ترک و تحلیل جای_نامهای آنان می باشد.

مقدمه:

"توپونیم" یکی از شاخه های اصلی علم اتیمولوژی محسوب می شود که تحت عنوان شناخت "جای_نام" ها تاثیر غیرقابل انکاری در شناخت معنا و مفهوم تاریخی شهرها، روستاها، اماکن تاریخی_باستانی، کوهها، اقوام و ایلات و ... دارد.

جای نامها از لحاظ تاریخی، جغرافیایی و زبانشناختی ارزش فراوانی دارند و می توانند در آشکار ساختن بسیاری از حقایق تاریخی که با گذشت زمان، جز نام اثری از آنها به جای نمانده است، پژوهشگران را یاری رساند (رفاهی علمداری، ۱۳۸۰: ۱۳۷)؛ دکتر میرعلی رضایی [دکترای زبانهای ترکی] طی مقاله ای تحت عنوان "نگاهی به تغییر جای_نامهای ترکی_شیعی" که در شماره ۷ مجله "آیدین گلجک" چاپ شده، در خصوص شناخت توپونیم و انواع آن می نویسد: "در علم توپونیمی، جای_نامهایی وجود دارند که هنوز معنای آنها مشخص نشده است و اکثرا به دوران باستان مربوط می شوند آنها از سوی زبانشناسان به عنوان توپونیم های (لال) معروف هستند؛ توپونیم های که معنای آنها در نگاه اول مشخص و روشن می شود توپونیم های شفاف نامیده شده و توپونیم ها (جای_نامها)یی که قسمتی از ترکیب آنها مشخص و قسمت دیگر آن نامشخص می باشد توپونیم ها نیمه شفاف نامیده می شوند. (رضایی، آیدین گلجک، ش ۷، ۱۳۹۵)

با توجه به مطالب فوق می توان گفت که توپونیم شهر "توپ آغاج" از نوع سوم محسوب شود یعنی توپونیمی ترکیبی که قسمتی از آن حداقل در معنا و مفهوم ظاهری و لغوی مشخص می باشد ولی برای کسب شناخت عمیق از هر دو عنصر تشکیل دهنده جای_نام "توپ آغاج" باید متحمل تحقیقات دقیق و عمیق شد چراکه استنباط، استخراج، تفسیر و شرح دقیق نام "توپ

آغاج" و دیگر جای-نامهای قدیمی و تاریخی بیجار گروس ملنند بیجار، یاسوکنند، گروس، کرلنی، پیرتاش (پیره تاش)، گرگین، بلباریشانی، اوشقون، بلبا، خورخور، چنگ الماس و... نیازمند کسب معلومات و ارائه ی داده ها در ابعاد تاریخی، زبانی، فرهنگی، باورها و نوع تفکر و اعتقادات ترکان گروس و دیگر ساکنان این منطقه می باشد؛ با توجه به اینکه بسیاری از توپونیم های بیجار گروس مرتبط با توپونیم و جای-نامهای قومی در حوزه جهان ترک می باشد فلذا جهت شناخت ارتباط تاریخی، فرهنگی و سیاسی حوزه ترکان گروس و توپونیم های آن چاره ای جز پرداختن به آن و سرچشمه توپونیم های قومی ترکان گروس ولو به صورت مختصر وجود ندارد.

سرچشمه توپونیم های قومی:

بر اساس تفکر باستانی ترکان "تانگری" خدای آسمان ها بعنوان اولین خدای شناخته شده در جهان می باشد که در نزد اقوام مختلف ترک منجمله سومریان، اورارتوها، مادها و شعبات آن، مانناها، گوگ تورک ها، هون ها، اویغورها، اوغوزها، خزرها، و... با کمی تغییرات آوایی به صورت "تانگری، تنگری، تینقیری، تنقیری، تانری، تاری" تلفظ شده است؛ براساس آنچه که داده های تاریخی به ما می دهد می توان گفت که بسیاری از اسامی حوزه زیستی ترکان از تفکر "تانگریسم - یکتاپرستی" آنان نشأت گرفته و عمده توپونیم های جهان ترک بلاواسطه و باواسطه به "تانگری - تانری" می رسد؛ پروفیسور جعفر سوی در خصوص وجود و جایگاه "تانگری" در بین اقوام مختلف ترک می نویسد: "خدای اصلی هون ها "تنقیری" نامیده می شد، سومریان خدای خود را "تنگری" می نامیدند، در سنگ نوشته های اورارتویی و قوم هیت خدای ترکان (تانگری) به صورت تینقیری/ تینگیری نامیده می شد. (جعفر سوی، 2010: 15)

در باور ترکان "تانگری" بعنوان خدای آسمانها محسوب می شود که خورشید، ماه، ستاره ها، صواعق آسمانی، رعد و برق، ابرها، باران ها، طوفان ها، بادهای، اجرام آسمانی و... سربازان، موکلان و ملائکه ی "تانگری" هستند که به امور آسمانها و انسانها در زمین مشغول هستند؛ تانگری در نزد ترکان گروس عمدتاً به صورت "تانری - تاری" استفاده می شود؛ ضرب المثل ذیل در بین ترکان گروس بسیار رایج می باشد: "تاریا بنده لیگ ائل میر"؛ یا بایاتی ذیل:

آی چیخار قدیر تانریم // تقصیریم نه دیر تانریم

یا منیم اؤز گولومو // یا منه صبیر تانریم

طبق تحقیقات پروفیسور جعفر سوی بسیاری از توپونیم‌ها (جای‌نامها) مخصوصاً قوم‌ها، ایل‌نامهای موجود در حوزه جهان ترک ارتباط نزدیک و بی‌وسطه‌ای با پرستش تانگری و ارواح پاک در آسمانها داشته و دارد، وی در ارتباط با انواع قوم‌نامها می‌نویسد: "در زبان‌های ترکی قوم‌نامها دارای منشأ و لایه‌های خیلی پیچیده و قدیمی هستند که در آن‌ها هم نام‌های خدایان و هم نامهای توتیمیک ترکان دیده می‌شود فلذا براین اساس می‌توان قوم‌نامهای موجود در حوزه جهان ترک را به انواعی تقسیم کرد مانند: قوم‌نام‌های اخذ شده از خدایان، ارواح، اجسام آسمانی، اجسام زمینی و بخشش‌های خداوند (جعفرسوی، ۱۴۰۲، ۱۴). یکی از این اجسام زمینی که از ازل در باور و اندیشه ترکان دارای قداست بوده و می‌باشد درخت است که بعنوان "حایات آغاجی - پیرآغاجی" از آن یاد می‌شود؛ با این توضیحات وارد بحث اصلی یعنی تحلیل توپونیم شهر "توپ آغاج" می‌شویم.

توپونیم "توپ آغاج" و ارتباط آن با تقدس درخت در باور ترکان

درخت در باور ترکان دارای ارزش و قداست بالایی می‌باشد، از قدیم الایام درخت مورد ستایش ترکان بوده است در بسیاری از نقاط حوزه جهان ترک، مردم برای برآورده شدن حاجاتشان به برخی از درختان مقدس مانند درخت سیب، درخت سنجید، درخت پالید "بلوط" با پارچه‌ها و شال‌های عمدتاً قرمز رنگ، سبزرنگ و... دخیل می‌بستند؛ تا چندسال پیش در برخی از روستاهای منطقه چنگ الماس، منطقه کرانی، روستاهای اطراف شهر توپ آغاج، برخی از روستاهای منطقه افشارات و مناطق شاهسون نشین شهرستان قیدار نبی، زنان و دختران جوان برای برآورده شدن آرزوهایشان به "پیرآغاجی" دخیل می‌بستند.

تقدس درخت در نزد ترکان ریشه‌ای عمیق و کهن دارد شاید این تقدس با داستان حضرت آدم و حوا و سیب بی‌ارتباط نباشد که در آرکی تایپ یا کهن‌الگوهای انسان ترک نیز تاثیر گذاشته است؛ استفاده از سیب‌های قرمز، زرد و سفید در عروسی‌های ترکان گروس هنوز هم رواج دارد که قطعاً فلسفه استفاده آن در عروسی به باور اساطیری ترکان و اعتقادات آنان در مورد درخت و سیب و تاثیر آن در زندگی زمینی و آسمانی انسان بر می‌گردد بدینصورت که ریشه درخت سمبل زندگی انسانهای زیرزمینی، تنه درخت نماد زندگی دنیوی و شاخ و برگ‌های آن نیز در ارتباط با زندگی آسمانی و معنوی انسان‌ها می‌باشد.

درخت هنوز هم در بین ترکان ارزش و قداست خاصی دارد تا چند سال قبل در برخی از روستاهای آذربایجان‌ات منجمله برخی از روستاهای چنگ الماس و منطقه افشارات شهرستان قیدار، ساوه و...، زنان و نوجوانان برای بچه دار شدن دور درختان مقدسی

مانند درخت سیب حلقه زده و با خواندن ورد و دعا از خدای بزرگ "تانگری" تقاضای فرزند می کردند؛ بایاتی ذیل به خوبی گواه این باور در بین ترکان منطقه می باشد:

تانری بیزه یار اولسون // آغاجلاردا بار اولسون

گۆزه ل گۆیچک اوشاقلار // قوجاقلاردا نار اولسون

ترکان با این نگاه ارزشی و باور مقدسی که در طول تاریخ به درخت داشته و دارند، نام درخت (آغاج) را چه به صورت مجزا و چه به صورت ترکیبی در گستره وسیعی از حوزه سکونت، دولت سازی و تمدن سازی و حوزه جغرافیایی خود مورد استفاده قرار داده اند که در جای-جای جهان ترک می توان ردپای تقدس درخت در باور ترکان را دید که امروزه پایه و اساس خیلی از توپونیم های موجود در دنیای ترکان را تشکیل می دهد؛ دکتر میر علی رضایی می نویسد: "قوم-نامهایی که از اسامی درختان اخذ شده با باورهای خیلی قدیمی ترک ها مرتبط است. در افسانه های مرتبط با درخت هم تفکر واقعی در زندگی و هم باوره اسطوره ای ترک ها در آسمان و اجرام سماوی منعکس شده است. درخت و حفره های موجود در تنه درخت براساس همان باورهای مقدس بعنوان اولین مادر، پناهگاه، منجی، محل امن و محافظت کننده از بلایای طبیعی محسوب می شود. (رضایی، مجله آیدین گلجک، ش ۷، تبریز، ۱۳۹۵)؛ رضایی همچنین به نقل از ب. اوگل (282,1971,ogel) می نویسد: "ترکان باستانی وقتی برای خویش فرماندهی انتخاب می کردند دور درختی گرد آمده و به بالای درخت می جهیدند، هرکس که به بالای شاخه ی بلندتری می رفت بعنوان حاکم انتخاب می شد؛ براساس اسطوره ترک ها، "آشینا" رهبر گوی تورک ها [به روایتی رهبر و فرمانده تورکان ماد یا آماد] به خاطر اینکه بالاتر از ده برادر خود و بر شاخه بلندتری رفته بود بعنوان رهبر و فرمانده قوم خود انتخاب شد. (همان، مجله آیدین گلجک، ش ۷، تبریز، ۱۳۹۵)

وجود داستان "باسات و تپه گۆز" در میان ترکان اوغوز [که ترکان افشار نیز از شاخه های قدرتمند ترکان اوغوز هستند] سندی محکم بر تقدس درخت در میان ترکان می باشد در این داستان می خوانیم وقتی تپه گۆز از اصل و نسب "باسات" می پرسد وی خود را چنین معرفی می کند: "اگر اسم پدرم را بپرسی "قوغان اسلان" و نام مادرم نیز "قبا آغاج" می باشد (دده قورقوت، ۱۹۸۸، ۱۰۲)؛ خواجه رشید الدین فضل الله همدانی نیز در کتاب معروف خود تحت عنوان "جامع التواریخ" به تقدس و جایگاه بالای درخت در نزد ترکان مخصوصا ترکان اوغوز و افشار اشاره می کند.

طبق موارد گفته شده می توان گفت که استفاده از نام "توپ آغاج" برای شهر کنونی توپ آغاج در بیجار گروس قطعاً با باورهای ارزشی ترکان گروس در مورد درخت و ستایش آن در فرهنگ و باور ترکان ارتباط دارد.

قوم_نا مهای ترکی بیجار گروس:

تحلیل لغوی_معنایی برخی از اسامی شهرها، روستاها، مناطق تاریخی و باستانی، کوهها، رودها، ایلات، تیره ها، نام فامیلی و... در بیجار گروس نشان می دهد که بسیاری از توپونیم هاو ائنتونوپونیمهای بیجار گروس با اسم اشخاص، نام فامیلی ایلات و تیره ها، صنعت، شغل، باورها و اعتقادات، توتم، علامات ظاهری، پوشش، درجه نظامی و القاب ساکنان آن در طول تاریخ ارتباط تنگاتنگی داشته و دارد؛ وجود قلعه قمچوغای مرتبط با اعتقادات و باورهای مذهبی ترکان، نام فامیلی بویاقچی مرتبط با صنعت فرش، محله تخت بیجار (باش افشار سابق) مرتبط با نام قوم افشار (فصلنامه تخصصی اینجی دنیزیم، ۱۳۹۵-۱۳۹۰)، نام روستای گرگین در منطقه کرانی با نام طایفه ای از اوغوزها و افشارها، نام فامیلی گنچلو با شغل دامدارای، تیموری با صنعت آهنگری (دمیرچی)، یوزباشی با درجات نظامی، نام روستای ایده لو بعنوان همنام برخی از تیره های ترکان افشار، چوپوغلو (چبقلو) معادل نام بسیاری از جای_نام های حوزه ترکان ایران، پیره تاش (پیرتاج) مأخوذ از اعتقادات دینی ترکان، قیزیل آغاج و قیزلعلی مرتبط با اسطوره "اولو گون" ترکان، وجود منطقه ایلانلی در نزدیکی بیجار مرتبط با توتم ترکان، وجود روستاهای بیانلو، قاراپالچیق، حسن تیمور، چنگیزقالا، میریک، ماققوت، گوئیجه کند، چوغورقشلاق، قراجلی، کوره کندی، چؤلجه و...و... همگی دال بر ارتباط تاریخی، فرهنگی، زبانی و هویتی بخش عظیمی از جای_نامها و قوم_نامهای بیجار گروس با حوزه جهان ترک می باشد.

پروفسور جعفری سوی به تحقیقات جالب توجهی در خصوص قوم_نامهای جهان ترک دست یافته است که وجود قوم_نامهای معادل و البته کهن در گستره ی وسیعی از دنیای ترک مخصوصاً (ایران، ترکیه، جمهوری آذربایجان) را به اثبات رسانده است که مربوط به قبل از اسلام می باشد؛ نمونه ای از جدول تحقیقاتی جعفری سوی:

ردیف	ترک	اورارتو	هیت	آلبان
۱	قایداری_ قایتار (قیدار، قئیدر، حیدر)	کاتار		کئتار - قئتار
۲	بارانلو - بایانلو - بیانلو			برانلو - بیانلو

➤ منبع: پروفسور جعفر سوی، روابط متقابل قوم نامها با اسامی دینی، ۲۰۱۰

طبق داده ها دکتر صغری تیمورقیزی برخی از جای_نامهای آذربایجان با اندک تفاوت آوایی در بسیاری از مناطق ترک وجود دارد. جدول ذیل:

ردیف	آذربایجان	ترکمنستان	اوزبکستان	قرقیز	ترکیه	قزاق
۱	آغ بولاغ	آک بولاک	اوک بولاغ		آغ بولاک	آغ بولاک
۲	قاراساققال – قره سققل	کاراساککال			قاراساککال	

➤ صغری تیمورقیزی، قوم_نامهای آذربایجان و معادل های آن در سایر زبان های ترکی، ۲۰۰۸، ۱۲۳-۱۱۶

ارتباط توپ آغاج با توپونیم و اتنوتوپونیم (قوم_جای_نام) های موجود در جهان ترک

در حوزه جهان ترک و ترکان ایران توپونیم و اتنوتوپونیم های بسیاری وجود دارد که عمدتاً به صورت ترکیبی استفاده شده است که در جای_جای دنیای ترک به وفور دیده می شود در بیجار گروس در ترکیب نام بسیاری از محلات، روستا، منطقه، رودخانه، کوه، چشمه و... لغت "آغاج" وجود دارد مانند شهر "توپ آغاج"، روستای قیزیل آغاج و کاربرد افواهی اصطلاحات قره آغاج، آغاجلیق و یا در شهر تیکان تپه (تکاب) روستایی به نام "یولقون آغاج" وجود دارد که نام فامیلی بسیاری از اهالی آن روستا نیز می باشد، در منطقه افشارات و شیوانات شهرستان قیدار نبی روستاهای زیادی با نام "قره آغاج، قیزل آغاج، آغاجلی و..." وجود دارد.

رضایی در خصوص وجود توپونیم های متعدد در حوزه جهان ترک و اراضی ترکان ایران با ترکیب لغت "آغاج" می نویسد: "در قزاقستان روستای "قارا آغاج"، در منطقه سورمه لی ایروان "قارا آغاج"، در ولایت کریمه اوکراین منطقه "آغاج الی"، در شاماخی آذربایجان روستای "آلتی آغاج"، در شهرستان شکی آذربایجان روستاهای "له له آغاج، قیزیل آغاج، قوزآغاجی"، در لنکران آذربایجان روستای "قارا آغاج"، در ترابوزان ترکیه روستای "آلما آغاجی" و... وجود دارند." (رضایی، ۱۳۹۵، مجله آیدین گلجک)

ب. اوگل می نویسد: "در آسیای میانه ایل هایی به نام آلا آغاج، قارا آغاج، بای آغاج و... وجود داشته است (ogel, 1971, 90)؛ حتی در کتاب دیوان لغات الترك محمود کاشغری که مربوط به هزار سال پیش می باشد در حوزه زیست ترکان نام بسیاری از روستاها و شهرها و رودها با ترکیب آغاج ثبت شده است مانند "آلایغاج - آلا آغاج" و همچنین در مناطق اویغور نشین؛

پروفسور جعفرسوی نیز با اشاره به تقدس درخت در فرهنگ و باور ترکان و تاثیر آن در توپونیم های مناطق و روستاهایی با ترکیب "آغاج" در اراضی تاریخی آذربایجان بزرگ می نویسد: "در اراضی آذربایجان روستاهایی چون قارا آغاج، توپ آغاج، توت آغاج، قوز آغاج، یئمیشانلی، یئمیشان، داغداغان، قاراقانلی، ایگده لی، ساق قیز، ساققیزلی و... وجود دارد که اسامی آنها مرتبط با قداست درخت در نزد ترکان می باشد." (جعفری سوی، ۲۰۱۰: ۲۹۰) در کنار همه موارد ذکر شده می توان به نوشته های پروفسور فاورق سومر محقق و مورخ جهان اسلام اشاره کرد که در کتاب تاریخ "اوغوزلار" در خصوص وجود جای نام های ترکیب یافته از "آغاج" در گستره وسیع تحت امپراطوری ترکان منجمله حوزه جغرافیای ترکان خلیج، افشار، قاشقایی ایران اشاره کرده است؛ همه مصداق و موارد ذکر شده دال بر وجود جای نام هایی با ترکیب آغاج در اراضی دنیای ترک می باشد که حوزه جغرافیایی ترکان گروس نیز مستثنی از حوزه جهان ترک نبوده و نیست.

حضور و تقدس درخت در شعر و ادبیات ترکان گروس:

حضور و نفوذ درخت در شعر و ادبیات ترکان را نیز می توان بعنوان مصداق های عینی ادبی در حوزه هنر، شعر و ادبیات ترکان مثال زد، بی گمان قالب بایاتی بهترین و ارزشمندترین محمل جهت تجلی قداست درخت در باور و اندیشه های ترکی اسلامی می باشد بایاتی های کثیری وجود دارند که درخت و مشتقات آن به وفور در آینه ی آنها مشاهده می شود؛ بایاتی های ذیل منجمله بایاتی های ترکان گروس هستند که به تقدس و ارزش درخت در باور و اندیشه های آن اشاره می کند:

توت آغاجی هاچ هاچا الیم دولاشدی ساچا

بیر اوغلان ایسته بیرم منی گو توروب قاچا

توپ آغاجام آغلارام دامچی دان گؤل باغلارام

یارپیزلاری گول لری سوواردیقچا یاغلارام

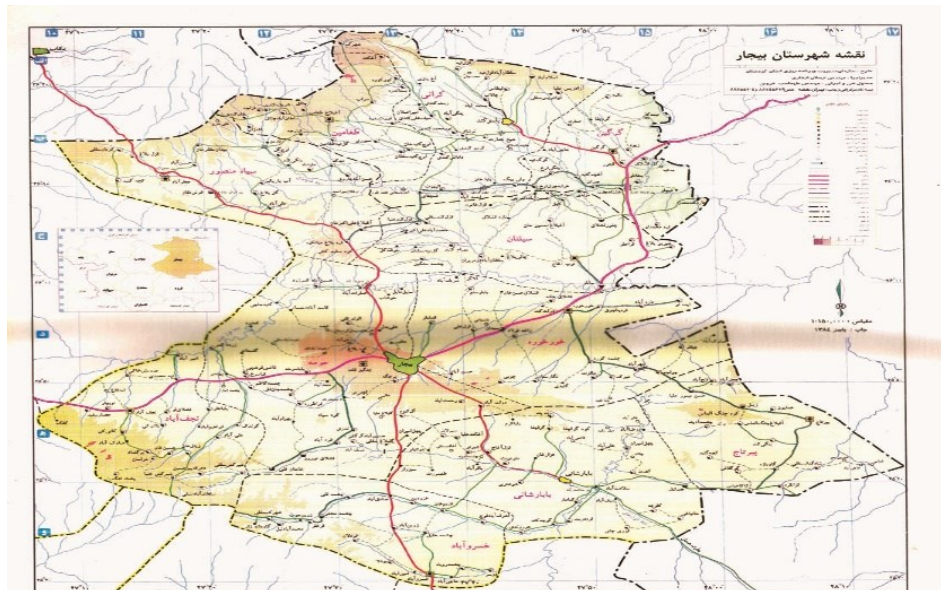
آغاجدا خزله باخ دیبینه گو زله باخ

اؤز یارین اؤیده قویوب چؤل لری گزله باخ

باغچادا بارسیز بادام اۆلکه ده بارسیز یادام

بولاقسیز کنده بنزر دونیادا بارسیز آدام

توپ آغاچ گروس:

نقشه بیجار گروس

توپ آغاچ؛ یکی از شهرهای گروس می باشد که در ۲۵ کیلومتر مرکز گروس (شهر بیجار) قرار گرفته است؛ جمعیت آن طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ بالغ بر ۶۴۵ هزار نفر می باشد (ویکی پدیا؛ دانشنامه آزاد)؛ مهاجرت مردم توپ آغاچ و روستاهای اطراف آن طی چند دهه گذشته [بنا به دلایلی که این مقال محل بحث آن نیست] آسیب های جدی بر پیکره ی اقتصاد، کشاورزی، دامداری و صنعت فرش بیجار وارد کرده است؛ مردم توپ آغاچ روستاهای اطراف آن به زبان ترکی آذربایجانی (لهجه افشاری) صحبت می کنند.

وجه تسمیه "توپ آغاچ":

وجود وجه تسمیه های عامیانه [که عمدتاً حاصل تفکرات ایرانشهری و در راستای تحریف و جعل هویت اصلی و تاریخی ترکان ایران صورت گرفته است] در مورد برخی از مناطق بیجار گروس منجمله شهر بیجار، شهر یاسوکند، شهر پیرتاج و... نیز مورد

استفاده قرار می گیرد، شهر توپ آغاج نیز از این آسیب و تهاجم فرهنگی در امان نمانده است؛ شاید بسیاری از مردم منطقه اطلاعات کافی در خصوص وجه تسمیه و توپونیم روستا و شهر محل زندگی خود نداشته باشند و یا اینکه اطلاعاتشون تحریف شده باشد مانند اطلاق وجه تسمیه "بدون جار" برای شهر بیجار که یک وجه تسمیه عامیانه و کوچه و بازاری است.

توپ آغاج در اذهان مردم منطقه به معنای "محل رویش درخت، جمع درختان و..." می باشد ولی طبق آنچه که در مطلب قبلی ارائه شد توپونیم توپ آغاج نیز به قطع یقین به باور و اندیشه های ارزشی ترکان به درخت برمی گردد، وجود جای_نام های فراوان با ترکیب آغاج در بسیاری از نقاط دنیای ترک ما را به این حتم می رساند که جای_نام شهر توپ آغاج نیز به قطع یقین به این باور و تفکر بر می گردد؛ توپونیم "توپ آغاج" یک توپونیم نیمه شفاف ترکیب یافته از دو کلمه "توپ+ آغاج" می باشد. معنی عنصر آغاج در این توپونیم کاملاً روشن هست البته این فقط معنا و مفهوم روشن آن از منظر لغوی است و این که آغاج چه جایگاهی در نزد ترکان افشار داشته و دارد نیازمند تحقیق و مطالعه دقیق و عمیق باورهای شامانیستی ترکان هست که ذکر آن رفت و اما جزء اول ترکیب "توپ آغاج" یعنی "توپ" محل بحث و بررسی می باشد.

توپ+آغاج

طبق داده های فرهنگ لغات ترکی منجمله فرهنگ لغت شاهمرسی، فرهنگ لغت بهزادی و... توپ کلمه ای ترکی و در معنای هر چیز گرد، دایره وار، مدور، گلوله آتشین، گردشده، جمع شدن، جمع کردن، تدوین کردن، ایجاد کردن و... می باشد، تلفظ اصلی آن هم "تپ" با ضمه ی حرف "ت" می باشد؛ مانند بسیاری از کلمات ترکی توپلانتی، توپلاما، توپلا، توپ آتان، توپچو، توپا و... از مشتقات کلمه "توپ" می باشد.

معنی توپ آغاج در لغت نامه دهخدا و دایره المعارف اینترنتی ویکی پدیا

۱- توپ آغاج: دهی از دهستان آجرلو است که در بخش مرکزی شهرستان مراغه واقع است و ۱۳۰ تن سکنه دارد. (از فرهنگ

جغرافیایی ایران ج ۴)

۲- توپ آغاج یکی از شهرهای گروس در غرب ایران است. این شهر در بخش مرکزی شهرستان بیجار قرار دارد. در تاریخ ۹

بهمن ۱۳۹۱ بر اساس مصوبه دولت، روستای توپ آغاج از توابع دهستان سیلستان بخش مرکزی شهرستان بیجار به شهر

تبدیل و به عنوان شهر توپ آغاج شناخته شد و مصطفی کاظمی به عنوان اولین شهردار این شهر در تاریخ ۵ آبان ماه

۱۳۹۲ معرفی شد.

۳- توپ آغاچ یکی از روستاهای استان آذربایجان شرقی است که در دهستان آملو بخش نظرکهریزی شهرستان هشتروند واقع شده است. که از شهرستان هشتروند ۷۲ کیلومتر فاصله دارد. که با روستاهای ایلخچی، گلوجه، بسیط، صومعه علیا، ایده لو آتش بیگ و نخود آباد همسایه است. از طرف شمال شرق با رود قرانقو همجوار است. معنی توپ آغاچ از دو کلمه ترکی توپ و آغاچ به معنی جای پر از درخت گرفته شده است.

۴- قنات توپ آغاچ تربت جام، قناتی در روستای توت سیدمحمد از توابع بخش صالح آباد شهرستان تربت جام در استان خراسان رضوی

۵- قنات توپ آغاچ، بیجار قناتی در روستای توپ آغاچ از توابع بخش سیلتان شهرستان بیجار گروس

با توجه به مطالب ارائه شده می توان به این نتیجه رسید که جای_نام توپ آغاچ یک توپونیم قدیمی که از فرهنگ و باور ترکان نسبت به طبیعت و مظاهر آن مانند خاک، آب و درخت اخذ شده است و بر این اساس ترکان در طی تاریخ کهن خود و در گستره زیستی خود از لغت "آغاچ" جهت نامیدن محل زندگی خود، کوهها، دره ها، رودها، چشمه ها، قنات، قلاع و هر آن چیزی که مربوط به زمین می باشد استفاده کرده اند و درخت را واسطه زمین و آسمان و نردبان صعود و پله ترقی انسان زمینی به سوی آسمان و خداوند می دانند، فلذا با احترام به طبیعت و مظاهر آن منجمله درخت که جزء لاینفک زندگی بوده و است؛ نگریسته و در سایه آن آرمیده، با آتش آن گرم شده، با آن زندگی کرده، خانه ساخته و از آن ارتزاق نموده اند بنابراین با این حس احترامی که به درخت داشته و دارند آن را همزاد و همدم خود پنداشته و زندگی خود را با درخت و متعلقات آن آراسته و "آغاچ" را بعنوان نام شهر و روستای محل زندگی خود انتخاب کرده اند مثل "توپ آغاچ"

نتیجه گیری:

بسیاری از جای_نام ها در حوزه جهان ترک با هم مشترک هستند؛ بخش عمده ای از این توپونیم ها و انتنوتوپونیم ها و ایل_نامها در دنیای ترک با گرایش فرهنگی_تاریخی ترکان به آسمان، تانگری، نموده های عینی آسمان مانند باران، ابر و صاعقه، زمین و مظاهر طبیعی آن اخذ شده است؛ جای نام "توپ_آغاچ" نیز مأخوذ از تفکرات، اندیشه ها و باورهای طبیعتگرایی آنها در خصوص زمین می باشد که در جای_جای دنیای ترک این توپونیم ها وجود دارد.

در حوزه ترکان ایران و ترکان گروس نیز جای‌نامهای فراوانی با عنوان و ترکیب "آغاج" وجود دارد که جای‌نام توپ آغاج بیجار گروس معادل های زیادی در آذربایجان شرقی؛ غرب آذربایجان، همدان، زنجان، قزوین، قوم، ایالت قاشقایی و دیگر مناطق ترک نشین ایران و حوزه جهان ترک دارد.

توپ آغاج از منظر لغوی یعنی محل رویش درخت، مکان درختان، جنگل و... می باشد ولی می توان به این توپونیم از زاویه فرهنگ، باور و اندیشه های اسطوره ای جهان ترک نگاه کرد که روایتی از تقدس درخت در باور انسان های اولیه می باشد که در نگاه اسطوره ای ترکان به داستان خلقت حضرت آتام_آدام (آدم) و آیوا (حوا) و ماجرای درخت سیب نیز بر می گردد.

حفظ اصالت و هویت تاریخی توپونیم ها می تواند در طرح مساله هویت طلبی و تعریف غیر کلیشه ای تاریخ، فرهنگ، زبان، شعر و ادبیات، آداب و رسوم اجتماعی، باورهای اساطیری و افسانه ای، داستان های حماسی و غنایی اقوام و ملل تاثیر گذاشته و در مرحله بعد آنها را از گزند تحریف و جعل اشخاص جاهل و گروههای مغرض محافظت کند.

منابع:

- ۱- اوگل، بهاء الدین، تورک میتولوژیسی، آنکارا، ۱۹۷۱
- ۲- اینجی دنیزیم، فصلنامه تخصصی فرهنگی - اجتماعی و ادبی، تهران، سال ۱۳۹۵-۱۳۹۰
- ۳- بهزادی، بهزاد، فرهنگ آذربایجانی فارسی - ترکی، فرهنگ معاصر، ۱۳۸۹
- ۴- جعفر سوی، الهامی، روابط متقابل قوم نامها با اسامی دینی، ۲۰۱۰
- ۵- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، موسسه دهخدا، ۱۳۷۹
- ۶- رضایی، میرعلی، سلسله مقالات [دکتر میر علی رضایی]، آیدن گلجک، تبریز، ش ۷، ۱۳۹۵
- ۷- رفاهی علمداری، فیروز، مبانی توپونیمی و نگاهی به توپونیمیهای ایران، انتشارات سازمان نقشه برداری کشور، ۱۳۸۰
- ۸- زارع شاهمرسی، پرویز، فرهنگ ترکی-فارسی، انتشارات نشر اختر تبریز، چاپ دوم، ۱۳۸۸
- ۹- سومر، فاروق، تاریخ اوغوزلار، ترجمه آنادردی عنصری، ۱۳۸۲
- ۱۰- همدانی، رشیدالدین فضل الله، جامع التواریخ، به تصحیح بهمن کریمی، انتشارات اقبال، ۱۳۳۸